

Vauhdikkaasti suomalaisen esoterian historiasta

Perttu Häkkinen & Vesa Iitti: Valonkantajat. Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä. Like Kustannus Oy 2015. 410 s. ISBN 978-952-01-1158-8.

Like Kustannus ansaitsee hatunoston julkaisupolitiikastaan, jonka mandaatilla täkäläinen lukeva yleisö on saanut säännöllisesti pureskeltavakseen länsimaista kulttuuri- ja uskontohistoriaa vinosti valaisevia teoksia. Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana huomiota herättäneitä tapauksia ovat olleet esimerkiksi yhdysvaltalaisen Gary Valentine Lachmanin okkultismien ja angloamerikkalaisen populaarikulttuurin kytköksiä luodannut teos *Tajunnan alkemistit* (2003) sekä vastikään ilmestynyt Aleister Crowley -elämäkerta *Suuren pedon elämä ja teot* (2015). Samansuuntaisia teemoja Suomen historian viitekehityksessä toi esiin Matti Salmisen kirjoittama *Yrjö Kallisen elämä ja totuus* (2011), jossa 1900-luvun taitteen moderni teosofia tuli esitellyksi paitsi Kallisen henkilökohtaisena vakaumuksena myös varhaiselle työväenliikkeelle oleellisena aatevirtauksena.

Luontevaa jatkumoa tälle linjalle luo Perttu Häkkisen ja Vesa Iitin kirjoittama *Valonkantajat: Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä*. Teos on johdantonsa mukaan

”kattava populaari yleiskatsaus (s. 10)” suomalaisen esoterian, okkultismin ja monien muiden uskonnollisen vastakulttuurin piiriin kuuluvien ilmiöiden historiaan 1800-luvun lopulta nykypäivään asti. Tehtävänanto on päällisin puolin linjassa kirjan rakenteen ja tematisoinnin kanssa. Tekijät ovat alleviivanneet populaaria otettaan jättämällä tutkimuskysymysten ja systemaattisten argumentaatioketjujen viilaamisen sikseen. Niiden sijaan teksti etenee henkilökuviin varassa, jolloin lopputuloksena on eräänlainen kollektiivibiografia, johon valikoidut yksilöt suomalaisen teosofian keulakuvas- ta Pekka Ervastista (1875–1934) venäläismystikko G. I. Gurdijeffiin (1866–1949), Aino Kassiseen (1900–1977) ja edelleen Pekka Siitoimeen (1944–2003), Ior Bockiin (1942–2010) ja muihin aikalaissalatieteilijöihin toimivat kirjan pitkän aikarajauksen rytmittäjinä.

Tekijöiden oman reviirin rajaus tutkimuksellisuuden ja populaarin välimaastoon saa *Valonkantajien* johdannossa herkullisen provokatiivisia sävyjä. Aiempaa julkaisu- kenttää kartoittaessaan Häkkinen ja Iitti myöntävät, että aiheesta on toki vuosien saatossa tehty opin- näytteitä ja tutkimustakin, mutta teoksen kivikovan peruslauselman muodostaa käsitys esoteriasta, okkultismista ja modernista magiasta suomalaisen kulttuurihistorian mustana aukkona, jota *Valonkantajat* on alan pioneiryönä tuleva kirkastamaan. Kuvaan sopii, että tekijät lainaavat historian- tutkimuksen käsitteistöä kirjan kokonaisuudesta suuntaavassa avainteesissään: ”Henkilöhistorioiden kautta” on tarkoitus päästä käsiksi valtakulttuurin marginaaleissa majalleisiin ilmiöihin, ”jotka eivät ole saaneet ansaitsemaansa huomiota painatessa muodossa, saati sitten samoissa kansissa (s. 11)”. Samalla lukijalle kuitenkin tähdennetään, ettei kirjassa ole kyse ”kuivasta akateemisesta esityksestä”, vaan

jostakin ”paljon paremmasta”: rosoisista tarinoista, jotka ”pureutu- vat kotimaisten tajunnan alkemistien mieleen (s.11)” ja kuvastavat samalla laajempia suomalaisen ja länsimaisen marginaaliuskonnolli- suuden verkostoja.

Akateemisen historian- tutkimuksen linssien läpi tarkasteltuna johdannon nostatukset jäävät monessa mielessä lunastamatta. Ensinnäkin *Valonkantajien* perusasetelma, jossa yksilöt avaavat ja elävöittävät näkökulmaa kohti kulttuurisia kokonaisuuksia, rinnastuu väistämättä paitsi historiatieteen myös muiden humanististen alojen menetelmälliseen valtavirtaan, jonka piirissä yksilön, yhteisön, marginaalin ja establishmentin välisillä jännitteillä on operoitu lukemattomissa julkaisuissa jo useamman vuosikymmenen ajan – myös okkultismin, esoterian ja magian teemoja sivuten. Mikrohistorian, elämäkerrallisen historian- tutkimuksen, taide- ja kirjallisuushistorian ja uskontotieteen nykyaikaneita silmällä pitäen Häkkisen ja Iitin esittämä laadullinen ranking tuntuu vaikeasti nieltävältä. Pelkkä marginaaliyksilöiden ja heidän sovinnaisia normeja koettelevien elämänavaiheidensa kuvaaminen ei temaattisesti eikä varsinkaan heuristisessa mielessä riitä tekemään *Valonkantajista* niin kaikkivoipaa kompositiota, kuin sen johdanto ja takakansi antavat vauhdikkaimmillaan ymmärtää. Myös vakuuttelut teoksen epäakateemisesta rouheudesta päätyvät ristiriitaiseen valoon heti johdannon edetessä ja tekijöiden siirtyessä määrittelemään työnsä avainkäsitteitä. Häkkinen ja Iitti harjoittavat tässä yhteydessä termirotaatioita, jotka kestävät vertailun yliopistokielen huikimpien abstrahointien kanssa: tekijöiden sanoin ”käsite ’länsimainen esoteerinen perinne’ sulkee sisäänsä monimuotoisen, toisiinsa kytköksissä olevien perinteiden ja aatevirtaus- ten kokonaisuuden, joka kulkee renessanssista nykypäivään. Tä-

män perinteen juuret ovat erityisesti renessanssin ajan eklektisessä hermeettisessä perinteessä (s. 12)”. On harmillista, että nokitteleva retoriikka vie huomiota johdannon tiiviiltä ja muutenkin mainiolta teoriaosuudelta, jossa länsimaisen esoterian ja sen historian tutkimukseen liittyvät peruselementit kirjoitetaan auki oivaltavasti ja pääsääntöisesti helpotajuise-lla otteella.

Valonkantajien varsinainen saaga lähtee liikkeelle Pekka Ervastian elämästä ja teoista suomalaisen ja kansainvälisen teosofian areenoilla. Ervastian elämänkaaren ydin-kohtien esittelyn lisäksi tekijät laajentavat näkökulmaansa kattamaan Teosofisen Seuran Suomalaisen Osaston perustamisen (1907), ensimmäisen maailmansodan aikaiset kriisivuodet ja seuran hajaannuksen, jolloin kuvassa käväisevät myös Rudolf Steinerin (1861–1925) perustama antroposofia sekä Idän Tähtien järjestö, joiden piiriin osa teosofian jätteenistä suomalaisoteerikoista haikutui. Sodan jälkeisten vuosikymmenten kiintopisteitä ovat Ervastian toiminta yhteisvapaamuurariuden perustamisen yhteydessä (1920) sekä hänen omien opillisten näkemystensä tukikohdaksi syntynyt Ruusu-Risti -seura – niin ikään vuoden 1920 satoa. Ervastia ja kotimaisen teosofian järjestäytymisvaiheita tarkasteleva luku on tehty asiantuntevasti ja se kokoaa yhteen monia oleellisia taitekohtia kentän tapahtumahistoriasta. Jaksos sisältää kuitenkin niukasti uutta tietoa kohteistaan, eivätkä tekijöiden tulkinnalliset näkökulmat poikkea missään vaiheessa kauas aiemmin kolutuilta poluilta. Häkkinen ja litti ovat nostaneet esiin parikymppisen Ervastian kokeman ”jordankasteen”, teosofisen herätyksen, joka on kuvattu yksityiskohtaisesti myös Aimo Melan Ervast-elämäkerrassa (1956) ja Erik Gullmanin Ervast-tutkimuksissa. Samoin *Valonkantajien* kuvaus

nuoren Ervastian vastoinikäymisistä akateemisten tutkimushankkeiden suunnalla ja tässä yhteydessä esiintynyt legenda ”stipendistä”, jolla tämä voisi hankkia menolipun Lapinlahden mielisairaalaan, kuuluvat Ervast-kuvaston käytetyimpään osastoon. Tuoreemmilla jäljillä ollaan Ervastian ja hänen kihlattunsa Maija Kilpeläisen suhteen kuvauksessa, jonka taustalla lienee yksityisten tahojen ylläpitämälle pekkaervast.net -sivustolle koottu kirjeaineisto. Asetelmassa – ja ennen kaikkea aineistossa – olisi ollut reilusti potentiaalia täydentää ja haastaa vakiintunutta Ervast-kuvaa, mutta nyt mehukkaiden anekdoottien sorvaaminen syö tilan tulkinnalta. Jaksosa on kuitenkin kiintoisaa lukea rinnakkain vaikkapa Melan Ervast-elämäkerran kanssa, jossa Ervastian hahmosta on riisuttu likipitään kaikki intiimiin tunne-elämään saati seksuaalisuuteen viittaava aines.

Kansainvälisiä konteksteja karottaessaan *Valonkantajat* pysyttelee niin ikään tutuilla vesillä. Suomalaisen esoterian ylijarjaiset referenssit löytyvät Yhdysvaltojen, Englannin ja Ruotsin suunnilta ja pääpaino on toki oikeutetustikin kentän kirkkaimman tähden Helena Blavatskyn (1831–1891) sekä tämän seuraajan Annie Besantin (1847–1933) ympärille kiteytyneessä teosofiassa. Sen sijaan se, että Häkkinen ja litti esittävät Blavatsky–Besant–Ervast-akselilla syntyneet 1890-lukulaiset virtaukset suomalaisen esoterian lähtölaukauksena, olisi kaivannut tuekseen selkeämpiä perusteluja. Nyt kuvasta jää selittämättömällä tavalla puuttumaan useita oleellisia paloja; yhtenä näistä 1880-luvun kehys, jolloin Saksan kautta välittyneet esoteeriset käsitykset, kuten spiritualismi ja myös saksalaisen tradition sävyttämä teosofia löysivät tiensä Suomeen yhdessä tolstoilaisuuden ja vapaakirkollisten liikkeiden kanssa. Myös Ranskalaisen symbolismin esoteerinen la-

taus ja sen vaikutus suomalaisiin kuvataiteilijoihin ja edelleen kotimaiseen kulttuurielämään on sivuutettu käytännössä kokonaan. Karsinnan seurauksena *Valonkantajissa* myöhemmin esiintyvät tulkinnat *Kalevalan*, esoterian ja suomalaisen nationalismin välisistä sidoksista jäävät vaille tärkeää historiallista ulottuvuutta.

Kirjan parasta antia ovat jaksot, joissa toimittaja- ja kääntäjätaustaiset tekijät ovat voineet toteuttaa omia vahvuuksiaan. Journalistinen lähestymistapa näkyy selvästi jo *Valonkantajien* rakenteessa: pääosa teoksen sivumäärästä on omistettu 1930-luvun jälkeisille tapahtumille ja henkilöille, joita on ollut mahdollista lähestyä reportaasinomaisesti, haastatteluja, sanoma- ja aikakauslehtien arkistoja sekä tv- ja radiodokumentteja hyödyntäen. Näitä aineistoja on koottu teokseen runsaasti ja niitä käytetään taiten. Esimerkkinä tästä toimii niin kutsuttu Tattarisuon juttu, järjestyttäviä otsikoita 1930-luvun lehtikirjoitteluun poikunut tapaus, joka sai alkunsa Helsingin Tattarisuolta löytyneistä ruumiinkappaleista. Häkkinen ja litti perkaavat vyyhteä seikkaperäisesti ja kirjoittavat auki herrannaisvaikutuksia, joita kohu herätti 1930-luvun poliittisissa ympyröissä. Sioskas on myös varsinaisia tekijöitä koskeva kuvaus, joskin sen yhteydessä olisi ollut mahdollista ja ehkä valaisevaakin kytkeä Tattarisuon mysteerin taustat 1900-luvun alkuvuosien aatteelliseen kontekstiin – tapaus kun tuntuu luovan kiinnostavan synkkää valoa myös siihen teosofisvaikutteiseen työväenkulttuuriin, joka on ollut esillä Matti Salminen *Yrjö Kallisen elämä ja totuus* -teoksessa monista historian tutkimuksista puhumattakaan. Tattarisuon lisäksi *Valonkantajat* onnistuu myös laajemmin toisen maailmansodan jälkeisen populaarikulttuurin saralla. 1970-luvun ufobuumi, notaari Kauko Niemisen eetteriteoriat ”heilatelupyö-

rähtelyineen”, lor Bockin huipuunsa elaboroitu sanamytologia ja lukuisat muut tapaukset ovat kuranttia lähihistorian taltiointia. Näin on erityisesti silloin, kun niiden kautta havainnollistuu, kuinka länsimaisen esoterian traditiosta on vedetty pitkiä ja polveilevia säikeitä myös suomalaisen kulttuurihistorian punokseen.

Toisaalta *Valonkantajissa* piilee monia ongelmakohtia. Niistä hallitsevimpana erottuu eräänlainen eettinen sameus, joka saa monia ilmenemismuotoja. Hetkittäin räikeää on tekijöiden retoriikka, jonka sarkasmi sisältää kohdehenkilöiden kannalta tarpeettoman piikkikäitä sävyjä. Turhaa ylevöittämistä kaihtava ote ei ole aihetta ja henkilökavalkadia silmällä pitäen aivan perusteeton, mutta on eri asia ryöstöviljellä seksiin ja sekalaisiin päihteisiin liittyviä anekdootteja läpi kirjan, joka määrittelee itsensä suomalaisen esoterian historiaa kartoittavaksi kattavaksi yleisteokseksi. Tässä suhteessa *Valonkantajat* pikemminkin kierrättää kuin purkaa kenttään liittyviä myyttejä. Sen näkökulman mukaan salatieteen suuressa kotimaisessa kertomuksessa on pitkälti kyse erilaatuisten (mies)veijareiden seikkailuista huuруisten alakulttuurien syövereissä. Nykyisen populaarikulttuurin pelisäännöillä ajateltuna asetelmassa saattaa olla potkua, mutta historiakuvan kannalta se on hatara eikä tee täyttä oikeutta menneisyyden salatieteilijöille tai heidän motiiveilleen. Läpinäkymättömyyden tuntu koskee osin myös teoksessa käytettyjä aineistoja. Lähdeviitteiden puute ei ole automaattinen uhka *Valonkantajien* uskottavuudelle, mutta 1900-luvun taitetta koskevien jaksosten kohdalla referensseissä ilmenivät aukkokohtat alkavat jo heittää kysymyksiä. Jonkinlaista avaamista olisi kaivannut Atte Pohjanmaan, Aimo Melan, Armo Nokkalan, Tore Ahlbäckin, Erik Gullmanin ja Salme Sarajas-Kort-

teen kaltaisten nimien puuttuminen kirjallisuusluettelosta, etenkin kun kotimaisen esoterian historiaa tutkivat joutuvat tavalla tai toisella toimimaan heidän perustutkimuksissaan tuotetun tiedon varassa.

Jos *Valonkantajia* tarkastelee puhtaasti tietokirjana tai vielä tarkennetusti historiallisena sellaisena, sen on vaikea nähdä täyttävän tekijöiden virittämät odotukset. Kirjan rajauksia, tematisointeja sekä analyttistä ja eettistä toteutusta arvioiden puhe ”ennennäkemättömällä syvyydellä (ks. takakansi)” operoivasta yleisteoksesta jää myyntisloganin asteelle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö kirjassa olisi purevaa sisältöä. Ammattimaisesti ja viihdyttävästi kirjoitettuna *Valonkantajissa* on populaaria vetovoimaa, jonka avulla myös laajoissa rajauksissa säilyy yhtenäisyyden ja etenevyyden tuntu. Historiantutkijat tietävät, ettei tempu ole helpoimmasta päästä. Kirjan laajassa toimintasäteessä piilee myös sen oleellisin tutkimuksellinen anti: Häkkisen ja litin työ usuttaa epäilemättä monia yhdistelemään historian aikajanan eri kohtia ja pohtimaan, mikä oikeastaan on tämä säännöllisin väliajoin julkisuuteen pulpahtava ”vaiettu” ja ”marginaalinen” esoteria, jonka vaikutukset näyttävät ulottuvan 1800-luvulta omaan aikaaliskulttuuriimme asti.

FM ANTTI HARMAINEN
TAMPEREEN YLIOPISTO